

Johann Baptist Götsberger (1868–1958), svědek zásadních proměn postoje katolické teologie k teorii evolučního vzniku člověka*

Ctirad Václav Pospíšil

Předkládaná studie je součástí projektu, jehož záměrem je zkoumat klíčové texty příslušných německých, italských, francouzských, španělských, anglických a amerických katolických teologů a nejvýraznějších křesťansky orientovaných přírodovědců z období 1871–1910, kteří buď přijímali některou z variant tak zvané Mivartovy teze,¹ anebo se vůči ní vymezovali určitým způsobem odmítavě. Na základě série pilotních studií by následně měla vzniknout monografie, která by na způsob rozsáhlé sondy mapovala zejména průkopnické počiny určitých teologů v dané oblasti a ve výše zmíněném časovém období.

Právě popsany badatelský záměr navazuje na předchozí detailní zkoumání toho, jak česká katolická teologie v letech 1850–1950 reagovala na dobové výzvy přírodních věd. V rámci právě připomenutého badatelského počinu bylo nevyhnutelné dotknout se předběžným způsobem také nejširšího kontextu světové katolické teologie.² Jelikož sérii jmen katolických teologů, kteří projevovali opatrnější či výraznější otevřenost evolučnímu vzniku lidského těla, jsme již vícekrát uvedli v předchozích studiích tohoto projektu, nebudeme vše opakovat, pouze si dovolíme

* Tato studie je součástí řešení grantového projektu GA ČR 16-08021S.

¹ V českém prostředí na konci 19. a v počátcích 20. století se vcelku dobře vědělo, že původcem „katolické verze“ teze o vzniku lidského těla cestou evoluce a o přímém a zároveň skokovém oduševnění tohoto těla ze strany Stvořitele byl anglický lékař a přírodovědec St. George Jackson Mivart (30. 11. 1827, Londýn – 1. 4. 1900, Londýn), který v roce 1871 vydal svou vlastní monografii, již oponoval v témže roce vydané Darwinově knize o vzniku člověka cestou evoluce. Srov. G. J. St. MIVART, *On the Genesis of Species*, London: Mac Milland and co., 1871.

² Srov. C. V. Pospíšil, *Zápolení o naději a lidskou důstojnost: Česká katolická teologie 1850–1950 a výzvy přírodních věd v širším světovém kontextu*, Olomouc: Nakladatelství UP, 2014. V řadě detailů upřesněná a dokumentačně výrazně rozšířená verze spatřila světlo světa nedávno; srov. C. V. Pospíšil, *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost: Česká katolická teologie 1850–1950 a výzvy přírodních věd v širším světovém kontextu*, Praha: Karolinum, 2017.

v poznámce pod čarou upozornit na další autory, kteří se v posledních týdnech objevili na obzoru naší zvědavosti.³ I jim budeme následně věnovat další pilotní studie, případně zpracování jejich myšlenkového odkazu začleníme do zamýšlené monografie.

V tomto příspěvku budeme věnovat pozornost Johannu Baptistovi Götsbergerovi, jehož jméno jsme vytěžili ze studia české odborné literatury.⁴ Jelikož jsme zatím nezaregistrovali, že by se některá dnešní publikace věnovala přínosům tohoto autora v oblasti harmonizace biblické zprávy o stvoření s teorií evolučního vzniku člověka, můžeme považovat za vědecky objevné již samo téma předkládané studie.

V prvním bodu si nejprve velmi stručně připomeneme základní údaje týkající se jeho života a díla. Těžištěm našeho zájmu je ovšem především jeho krátké pojednání o problematice stvoření Adama a Evy, jehož analýze bude věnován podstatně rozsáhlejší druhý bod tohoto příspěvku.

1. ZÁKLADNÍ ÚDAJE O AUTOROVĚ ŽIVOTĚ A DÍLE⁵

Johann Baptista Götsberger se narodil dne 31. 12. 1868 ve Schnaitsee v horním Bavorsku a tento svět opustil dne 11. 8. 1958 v Mnichově Neuburgu. Teologii studoval v letech 1889–1893 ve Freisingu a v Mni-

³ Francis Ernest GIGOT, 21. 8. 1859, Lhuant ve Francii – 14. 6. 1920, New York. Středobodem našeho zájmu bude jeho spis: *Special Introduction to the Study of the Old Testament I. The historical Books*, New York – Cincinnati – Chicago: Benziger Brothers, 1901. Pouze předběžně upozorňujeme na monografii: J. RIEM (ed.) – O. HAMANN – K. HAUSER, *Natur und Bibel in der Harmonie ihrer Offenbarungen*, Hamburg: Agentur des Rauhen Hauses, 1910, 365 stran. Autorem partie věnované evolučnímu vzniku člověka je K. Hauser. První kontakt s publikací a předběžný průzkum ukazuje, že máme v rukou monografii z pera přírodovědců. Astronom Riem byl mimo jiné jedním z hlavních oponentů A. Einsteina. Po pravdě řečeno křesťanská teologie v knize moc přítomna není, spíše se jedná o obhajobu možného souladu mezi teistickým světonázorem a dobovými přínosy přírodních věd, konkrétně astronomie, biologie a paleoantropologie. Další publikace K. Hausera: K. HAUSER – A. SEGALL, *Zoologie in Fragen: Antworten und Merkwürdigen*, Berlin 1918. Je tudíž patrné, že se opravdu jednalo o přírodovědce, a nikoli o teologa. Podrobnější informace se nám pozatím nepodařilo zjistit.

⁴ Srov. J. MIKLÍK, „Člověk ve světle prvních tří kapitol Genese,“ ČKD 1930, č. 1–2, s. 1–11; 1930, č. 3–4, s. 134–154. Toto jméno se nenachází v důležité publikaci: srov. M. ARTIGAS – T. F. GLICK – R. A. MARTÍNEZ, *Negotiation Darwin*, Baltimore: The Johns Hopkins Univ. Press, 2006.

⁵ Následující údaje pocházejí z: V. HAMP, „Götsberger, Johann Baptist,“ in J. HÖFFER – K. RAHNER (ed.), *Lexikon für Theologie und Kirche* 4, Herder: Freiburg 1960 (=1986), s.

chově. Od roku 1897 přednášel na Arcibiskupském kněžském semináři ve Freisingu. Po dosažení doktorátu v roce 1899 také na místním Královském lyceu.

V letech 1903–1935 byl profesorem starozákonních věd, exegeze a biblických orientálních jazyků na mnichovské univerzitě. Jak vidno, akademickou dráhu uzavřel nedlouho poté, co se k moci v Německu dostal Adolf Hitler. V roce 1902 spolu s Josephem Sickenbergerem založil *Biblische Zeitschrift*. Od roku 1922 vydával periodikum *Biblische Studien*. V následujícím bodu této studie se zaměříme na relativně krátké dílo s výmluvným titulem: J. B. GÖTTESBERGER, *Adam und Eva: Ein biblisches Lehrstück über Werden und Wesen der ersten Menschen*, Münster: Verlag der Aschendorffischen Buchhandlung, 1910, 46 stran.⁶

Rozhodně není nezajímavé, že ve zdrojích, na něž odkazujeme v poznámkovém aparátu, se opakuje obecný hodnotící soud: J. B. Göttberger jako zbožný duchovní svým zdravě kritickým přístupem ke starozákonním textům výrazně napomohl k ospravedlňování teologie a zejména starozákonní vědy, která bývala zvenku nazírána jako neudržitelně konzervativní.

2. ANALÝZA SPISU: J. B. GÖTTESBERGER, *ADAM UND EVA*, 1910

V prvním pododdílu tohoto bodu se zaměříme na obecné údaje o dané knize. Následně budeme věnovat pozornost zejména těm kapitolám, v nichž se výrazněji pojednává o problematice poměru katolické teologie a biblistiky k teorii evolučního vzniku člověka. Jestliže používáme výrazu „teorie“, pak proto, že v roce 1910 vzhledem k dobové úrovni paleoantropologie je to zcela spravedlivé.

1143; R. VOM BRUCH, „Göttberger, Johann Baptist,“ in K. BOSL (ed.), *Bosls bayerische bibliographie*, Regensburg: Pustet, 1983, s. 262.

⁶ Z dalších děl pouze pro informaci připomínáme: *Die göttliche Weisheit als Persönlichkeit im AT*, Münster: Verlag der Aschendorffischen Buchhandlung, 1919; *Einleitung in das AT*, Herder, 1928. Vydal také učebnici starohebrejštiny a komentář ke knize Daniel.

2.1 Základní informace o knize

Určitě bychom neměli přehlédnout, že dílo má punc oficiality, protože na čelním listu nacházíme imprimatur udělené dne 19. 12. 1910 mnichovským biskupským generálním vikářem F. de Hartmannem. Nezapomínejme na to, že Göttberger byl v té době již sedmým rokem profesorem na univerzitě v Mnichově.

Kniha je rozčleněna do úvodu, v němž nás autor mimo jiné informuje o důležitosti otázky vztahu prvních dvou kapitol knihy Geneze k problematice evolučního vzniku člověka.⁷ Následuje pasáž věnovaná porovnání biblické zprávy, či spíše dvou zpráv o stvoření člověka s dávnými vyprávěními o vzniku prvních lidí v jiných dávných tradicích různých starověkých etnik či národů.⁸ Druhá kapitola nese výmluvný název: „*Der Staubgeborene – Zrozený z prachu*“. Není třeba příliš velké myšlenkové námahy, abychom odhalili, že právě tato část nás bude zajímat mnohem více než ona předchozí.⁹ Třetí část knihy se zabývá problematikou stvoření Evy jako Adamova protějšku a v jistém ohledu navazuje na předchozí partii.¹⁰ Čtvrtá partie pojednává o člověku stvořeném k obrazu a podobě Boží. Můžeme očekávat, že zde půjde spíše o podstatu člověka (*das Wesen*) nežli o jeho vznik (*das Werden*).¹¹ V předposlední pasáži si autor klade otázku, zda 2. kapitola Geneze závisí na cizích podáních. V jistém ohledu tedy půjde o návrat k tomu, o čem byla řeč v první kapitole.¹² Závěrečná kapitola¹³ se pokouší řešit nesnadný úkol, totiž jak pojímat pravdivostní hodnotu biblického vyprávění o stvoření člověka.

V dané souvislosti bychom si měli velmi zřetelně uvědomovat ne právě snadnou situaci, v níž se náš autor pustil do velmi ožehavého tématu. V roce 1909 totiž tehdejší Papežská biblická komise vydala dokument o historickém charakteru tří prvních kapitol Geneze.¹⁴ Text tohoto

⁷ Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 3.

⁸ Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 4–11.

⁹ Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 11–22.

¹⁰ Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 22–30.

¹¹ Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 30–37.

¹² Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 37–41.

¹³ Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 41–46.

¹⁴ V českém prostředí vyšel překlad dokumentu v ČKD. Srov. PBK, „O historickém charakteru tří prvních kapitol Geneze,“ ČKD 1909, č. 7–8, s. 547–549. Dlužno podotknout, že dokumenty tohoto grémia až do reformy jeho statut po II. vatikánském koncilu

dokumentu rozhodně není třeba hodnotit výlučně negativně,¹⁵ nicméně jeho dikce nebyla zcela jednoznačná, a proto se nabízelo vícero způsobů jeho interpretace. Zkrátka a dobře, zastánci kritičtějšího přístupu k daným biblickým pasážím mohli být velmi snadno obviňováni ze strany těch, kdo jako konzervativci interpretovali daný dokument tak říkajíc k obrazu své vlastní mysli. J. B. Götsberger se tedy snažil nejenom o to, aby si zachoval čisté profesní svědomí, ale také musel mít na paměti, že se pohybuje tak říkajíc na poměrně tenkém ledu, což vyžadovalo velmi obezřetně formulovat a ještě pečlivěji a přesvědčivěji argumentovat.¹⁶ Lze tedy vcelku snadno předpokládat, že interpretace daného textu nebude úplně snadná. Každopádně je potěšitelné, že německý biblista pro své snažení našel oporu také u německé hierarchie, jak o tom svědčí již zmíněné imprimatur.

2.2 Zrozený z prachu a otázka evolučního vzniku lidského těla

O první kapitole knihy se zmíníme pouze souhrnně jako o určité ouvertuře k následujícím pasážím díla. Autor zde stručně prezentuje čínské, íránské, babylonské, fénické, egyptské, řecké a dávné severoevropské vyprávění o vzniku světa a člověka. Shledává celou řadu podob s biblickou zprávou o témže námětu. V závěru konstatuje, že svatopisci často čerpali z vyprávění cizích národů materiál, který pak ale zcela originálně zpracovali ve světle víry v Hospodina.¹⁷

Ve druhé kapitole, jejíž název také inspiruje nadpis tohoto pododdílu naší studie, se autor zabývá přednostně druhou zprávou o stvoření člověka z 2. kapitoly knihy Genesis. Hned na počátku se zcela logicky podotýká, že zkušenost s rozpadem lidského těla a jeho návratem do

měly magisteriální statut, zatímco v současné době mají autoritu pouze odbornou, přičemž je zajištěna nerozpornost těchto textů s učitelským úřadem katolické církve.

¹⁵ Srov. POSPÍŠIL, *Zápolení o naději a lidskou důstojnost*, s. 211–213; též, *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 312–315.

¹⁶ Na předposlední straně své knížky náš autor v poznámce zmiňuje několik příspěvků, které reagovaly na zmíněný dokument PBK. Šlo o obhajobu právoplatnosti symbolické interpretace prvních tří kapitol Geneze, aniž by se tím umenšoval jejich specifický historický ráz. Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 45.

¹⁷ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 10–11.

země vcelku pochopitelně vedla k představě stvoření téhož těla z prachu země.¹⁸

Možnost faktu evolučního pohybu není Bibli rozhodně zcela cizí, jak to dokládá Gn 1, kde vidíme, že vznik člověka navazuje na předchozí stvoření různých živočišných druhů. Naproti tomu ale Gn 2 podtrhuje spíše přímé stvoření člověka Bohem. Bible ale rozhodně neví nic o jakési samovolné emanaci, o nějakém slepém a zcela nahodilém evolučním sklonu samotné hmoty.¹⁹ Vývojové učení bývá často čistě mechanistické, což zásadním způsobem odporuje Písmu. Mezi touto světonázorovou koncepcí evoluce, která vylučuje Boha ze hry, a vírou stojící na zjevení nemůže nikdy nastat soulad.²⁰ Samu evoluci v oblasti zoologie a botaniky však Götsberger vnímá jako vysoce pravděpodobnou:

... tak se jeví jako velmi pravděpodobné, že mnohé dnes neměnné druhy se v běhu dějin vyvinuly z nějakého společného druhového předka.²¹

Stojíme tedy před nesporným posunem, protože evoluce není hodnocena pouze jako možnost, nýbrž jako nanejvýš pravděpodobné vysvětlování původu druhů, tedy téměř jako jistý fakt vycházející z údajů dobové přírodovědy. Z toho ale vyplývá, že exegeti by rozhodně neměli být nuceni k doslovnému výkladu prvních kapitol Geneze.

Naprosto logicky pak následuje otázka, zda lze uvažovat o evolučním vzniku lidského těla. Götsberger podtrhuje, že mezi těly lidoopů a lidí vidíme celou řadu nepřehlédnutelných podobností. V dané souvislosti náš autor odkazuje na Wasmanna, podle něhož je vědecky přijatelná teorie, která vypovídá o vzdálené druhové příbuznosti mezi lidmi a opy.²²

Německý biblista pak přehledově připomíná nejvýznamnější paleoantropologické nálezy své doby v následujícím pořadí: *Pithecanthropus erectus*, Dubois 1895 (ve skutečnosti o několik let dříve); „*Neanderthaler-mensch*“ 1856; nálezy neandrtálců ve Spe v Belgii 1886, v chorvatské Kra-

¹⁸ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 11.

¹⁹ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 12.

²⁰ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 13–14.

²¹ „... so legt sich die große Wahrscheinlichkeit nahe, dass mehrere jetzt unveränderliche Arten sich im Lauf der Geschichte aus einer gemeinsamen Art entwickelt haben.“ J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 14. Srov. E. WASMANN, *Die moderne Biologie und Entwicklungstheorie*, 3. vyd., Freiburg 1906, s. 307.

²² Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 15–16. Na straně 15 Götsberger odkazuje na Hummelauerův komentář z roku 1895.

pině 1899; *Homo heidelbergensis* 1907, *Homo mousteriensis* 1908 ve Francii;²³ nálezy v jeskyni *La Chapelle* ve Francii (1908); o cromagnonských lovcích není nutno hovořit, protože se jedná o náš lidský druh.²⁴ Můžeme tedy nejen konstatovat to, že Göttberger byl velmi dobře obeznámen s přínosy dobové paleoantropologie, ale rovněž to, že tyto skutečnosti měly značný vliv na teologické myšlení dané doby. Mnozí teologové bedlivě sledovali probační hodnotu daných nálezů a respektovali tvrdé údaje vědy, což se snažili poctivě promítat do vlastní exegetické a teologické práce.

Göttberger rozhodně nevystupuje jako nějaký geniální badatel, který by sám chtěl měnit zaběhnuté názory, nýbrž spíše projevuje sympatie s kolegy, kteří v dané záležitosti vyjadřují svou snahu o harmonizaci způsobu výkladu zejména verše Gn 2,7 s dobovými údaji paleoantropologie.

V první řadě odkazuje na francouzského kolegu L. Wintreberta, který konstatuje, že nálezy ukazují na evoluci. Dále jasně podtrhuje, že teologové by se neměli vměšovat do kompetence evolucionistické vědy, nesmějí ale zůstat indiferentní, což se musí promítat také do jejich vlastní práce. Wintrebert dále jasně podtrhuje, že prach země z Gn 2,7 je třeba vnímat nikoli jako bezprostřední materii vzniku lidského těla, ale jako materii nalézající se také v tělech oněch živočichů, z nichž vznikl člověk.²⁵ Náš autor pak prezentuje L. Wintreberta jako příklad celé řady kolegů, kteří se přiklánějí právě k tomuto druhu výkladu Gn 2,7, a pokoušejí se tak

²³ Od tohoto nálezu se odvozuje i současné souhrnné označování neandertálské kamené industrie (moustérien), která se pak člení na další podskupiny se specifickými označeními. Mousterský člověk ale rozhodně není samostatným druhem, protože se jedná o neandertálce.

²⁴ Srov. J. B. GÖTTBERGER, *Adam und Eva*, s. 16.

²⁵ Sám Göttberger odkazuje na následující periodika: *L'Univers*, 24. 3. 1909; *Revue du Clergé français*, 1. 6. 1909, s. 112nn.

První průzkum ukazuje, že L. Wintreberta nesmíme zaměňovat za francouzského lékaře a zoologa neolamarckistického ražení, Paula Winterberta (1867–1966). Srov. C. GRIMOULT, *Histoire de l'évolutionisme contemporain en France 1945–1995*, Genève: Librairie Droz, 2000. S určitou mírou pravděpodobnosti by se mohlo jednat L. Wintreberta, který byl znám jako vynikající chemik, srov. např. *Věstník České akademie věd Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 14, Praha 1995, s. 582. Jméno tohoto přírodovědce se objevovalo také ve francouzských a anglických dobových katolických periodikách, a proto není vyloučeno, že to byl právě on, kdo přispěl do *Revue francouzského kněžstva* a vyzýval k novému nasměrování katolické teologie v souladu s dobovou přírodovědou.

harmonizovat nepochybné údaje paleoantropologie se svou exegetickou prací.²⁶ Na tomto základě pak náš autor uzavírá:

Je tudíž zřejmé, že vzrostl počet teologů a exegetů, kteří mají za to, že určitý vývojový způsob vzniku lidského těla z těla nějakého živočicha není v rozporu s biblickou zprávou o stvoření.²⁷

V dané souvislosti Götsberger připomíná následující a nám již z předchozích studií dobře známá jména: Knabenbauer, Wasmann, Peters. Navíc se tím potvrzuje naše interpretace Knabenbauera postoje k hypotéze evolučního vzniku lidského těla v roce 1877, když tuto možnost opatrně připouštěl na filosofické rovině, ale nikoliv na rovině exegeze Gn 2,7. Zároveň je patrné, že Knabenbauer byl takto čten, nicméně jeho přiřazení k Wasmannovi a Petersovi není tak docela správné právě proto, že tento autor důrazně podtrhoval stvoření lidského těla bezprostředně z prachu země.

Dlužno ještě podotknout, že Götsberger nejenom tímto konstatováním, ale také celkovým laděním své knihy zároveň potvrzuje chronologické vymezení našeho badatelského záměru, když dokladuje, že rok 1910 můžeme zcela oprávněně považovat za pomyslný mezník, neboť zastánci možnosti harmonizace biblické zprávy o stvoření člověka s teorií evolučního vzniku lidského těla už představují velmi významnou složku názorového spektra v rámci katolické teologie nejprve v Německu, posléze pak i v dalších zemích. Zároveň ale náš autor připomíná zastánce slovního výkladu biblické zprávy o stvoření člověka jako obránce jakési předsunuté pevnosti, jíž je bezprostřední stvoření lidského těla, kteří následně ještě mnohem vehementněji obhajují bezprostřední stvoření lidského ducha. Je tudíž evidentní, že v obci katolických biblistů panovalo výrazné názorové pnutí, které ovšem rokem 1910 pochopitelně zdaleka neskončilo.

²⁶ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 18, pozn. č. 3 – odkazuje na autory a články: E. ROLFES, „Die Stelle Gen 2,7 und die Deszendenstheorie,“ *Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie* XVIII, s. 950nn.; G. GEIGER, „Zum biblischen Bericht über die Erschaffung des Menschen (Gen 1,26–2,24),“ in *Theol.-prakt. Monatschrift* XVIII, s. 465nn. O těchto autorech prozatím nemáme žádné informace.

²⁷ „Deshalb ist begreiflich, dass die Exegeten und Theologen sich gemehrt haben, welche eine Deszendenz des menschlichen Leibes von einem tierischen Leib für biblisch einwandfrei halten.“ J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 18.

Velmi hutná druhá kapitola pokračuje konstatováním, že se dospělo k jakémusi axiomu, podle něhož se lidská duše evolučním procesům zcela vymyká. Götsberger se v dané věci odvolává na Wasmanna, který byl autoritou nejen teologickou, ale rovněž přírodovědeckou.²⁸ Rozhodně by nemělo naší pozornosti uniknout, že nejenom na tomto místě, ale v celé knize není ani jednou zmíněn Mivart. Možná proto, že už tenkrát si německá teologie víceméně vystačila bez výraznějšího odvolávání se na zahraniční kolegy, možná ale také proto, že Mivartovo jméno bylo nežádoucí vzhledem k jeho církevnímu trestu (zákaz udělování svátostí a katolického pohřbu) kvůli kritice postoje představitelů církve k rozvoji biblických věd a kvůli jeho svérázným názorům na peklo. Následuje však opravdu překvapivé konstatování:

V evangelickém i katolickém prostředí, kde se plně respektuje duchovní stránka člověka, se objevují autoři, kteří by nechtěli zcela vyloučit možnost, že lidský duch povstal cestou vývoje.²⁹

Není divu, že tyto hypotézy se objevují u teologů v německém kulturním prostředí, které bylo silně ovlivněno hegelianismem. Götsberger a zřejmě i jím připomenutí autoři, koketující s evolučním vznikem lidské duše, nevěděli, že se jedná o podstatně starší myšlenku, kterou jsme podle jejího autora v monografii věnované tomu, jak česká katolická teologie reagovala na výzvy moderní přírodovědy v letech 1850–1950, nazvali Braunova teze.³⁰ V téže monografii jsme na základě zkoumaných pramenů konstatovali, že uvedená teze z dílny německého botanika a „naturfilosofa“ nenalezla v prostředí katolické teologie žádnou odezvu. Nyní jsme nuceni na základě Götsbergerových údajů toto tvrzení poněkud modifikovat, nicméně v zásadě dané konstatování platí, proto-

²⁸ J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 19, pozn. č. 1.

²⁹ „In protestantischen wie katholischen Kreisen, welche die Geistigkeit der Menschen voll anerkennen, wollte man sich der Möglichkeit nicht verschließen, dass auch der menschliche Geist auf dem Weg der Entwicklung entstanden sei.“ J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 19.

³⁰ Alexander Braun 10. 5. 1805 – 29. 3. 1877 byl zastáncem vitalistické koncepce biologie. Působil jako profesor botaniky v Řezně a přispěl k upřesnění buněčné teorie. Braun byl také od roku 1869 jedním ze zakládajících členů Berlínské antropologické společnosti. Určitě není nezajímavé, že A. Braun se vyslovoval pozitivně o možnosti proměny živočišných a rostlinných druhů dávno předtím, než Ch. Darwin publikoval svá stěžejní díla o evoluci. Srov. POSPÍŠIL, *Zápolení o naději a lidskou důstojnost*, s. 143–145; týž, *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 208–216.

že teologové uvedení Göttbergerem představují spíše výjimku potvrzující pravidlo.³¹ Je však zřejmé, že dobová debata ohledně evolučního vzniku člověka byla v Německu kolem roku 1910 velmi bohatá a vzrušená. Víme již velmi dobře, že ji podnítily nové paleoantropologické nálezy, o nichž byla řeč výše.

Náš autor poté, co poskytl informaci o daném mínění a jeho představitelích, předkládá překvapivou interpretaci učení církve:

Ovšem z hlediska učení církve je daná záležitost prostá a jednoduchá. Pokud by původ podstaty lidského ducha shůry nebyl zlehčován, pak by se samo vyvinutí lidského ducha z živočišné duše nikterak nedotýkalo teistického světónázoru.³²

I když formulace v německém jazyce může vyznívat význačně, celková logika teologického diskurzu nás vede k přesvědčení, že náš autor by chtěl propojovat původ lidského ducha shůry s možností evolučního vzniku tohoto ducha z duše zvířecí. S touto interpretací církevní nauky asi nelze prostě a jednoduše souhlasit, protože předěl mezi živočichem a člověkem vyžaduje z teologického hlediska určitý kvalitativní skok. Koneckonců mnohem pozdější prohlášení Jana Pavla II. o ontologickém skoku při stvoření – vzniku člověka³³ jasně ukazuje na skutečnost, že církevní nauka odmítá čistě postupný a evoluční vznik lidského ducha,

³¹ Srov. J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 19, pozn. č. 2: Karl BETH, *Der Entwicklungsgedanke und das Christentum*, 1909, s. 124nn.; THOMÄ, *Die Bedeutung des Entwicklungsgedankens für Neugestaltung der Theologie*, Die Studierstube 1910, s. 183; GUTBERTELET, *Der Kosmos*, Paderborn 1908, s. 625; A. MÜLLER, „Über den Unterschied der Menschen- und Tierseele in Zusammenhang mit allgemeineren Fragen“, *Theol. Und Glaube* II, s. 387nn. Bohužel musíme konstatovat, že náš autor nebyl právě ukázněný v uvádění kompletních bibliografických údajů.

O autorovi jménem Karl Beth (1872–1959) se nám podařilo zjistit, že byl profesorem teologie na evangelické teologické fakultě ve Vídni, kde se věnoval nejen biblickým tématům, ale také dějinám náboženství a psychologii náboženství. Jelikož jeho žena byla židovského původu, oba manželé emigrovali po roce 1938 do USA, kde K. Beth v letech 1941–1944 přednášel dějiny náboženství na *Meadville Lombard Theological School*. Příspěvek, jehož autor je označen jako „Thomä“, vyšel také v *Theologische Revue* 1910, č. 1–6, s. 4–13; 67–75; 124–129; 179–191; 243–251; 506–519.

³² „Aber vom Standpunkt der Kirchenlehre ist die Sachlage einfach und klar. Solange das Wesen des menschlichen Geistes von seiner Höhe nicht herabgezogen wird, würde selbst die Entwicklung der Tierseele zur Menschenseele die Grundlage der theistischen Weltanschauung nicht berühren.“ J. B. GÖTTSEBERGER, *Adam und Eva*, s. 19.

³³ Srov. JAN PAVEL II., „Poselství grémiu Papežské akademie věd,“ ze dne 22. 10. 1996; *EV* 17, č. 1346–1354, zde 1353.

byť by to bylo cestou Bohem chtěné a zamýšlené evoluce. Obdobně lze soudit i z toho, že mezi katolickými teology není právě snadné najít autory, kteří by takové mínění zastávali v minulosti i dnes, ovšem s výjimkou těch, které uvádí ve své knize Götsberger jako ty, kdo tuto možnost nechtějí zcela vylučovat. Současná teologie, a nikoli pouze ona, projevuje vážné obavy, když někdo hlásá, že celý člověk by měl být pouze „vyvinutějším živočichem“, protože to implikuje závažné ohrožení etiky, společenského života, důstojnosti a práv lidské osoby. Koneckonců děsivé zkušenosti s vulgárním sociálním darwinismem Třetí říše takové obavy plně ospravedlňují.

Na druhou stranu je ale třeba ocenit Götsbergerovu intuici, protože paleontologie nás dnes ještě mnohem zřetelněji než před sto lety staví před skutečnost evoluce na rovině jazykové kompetence, technologie, symbolického vyjadřování. V dříve publikovaných monografiích³⁴ jsem dospěl k závěru, že Mivartova teze o skokovém vybavení těla živočišného předka lidskou duší rozhodně není bez závažných problémů, neboť implikuje nepřijatelnou míru dualismu ve vztahu duchovní a tělesné roviny lidské existence. Naproti tomu Braunova teze postrádá jasný předěl mezi živočichem a člověkem. Podle mého osobního soudu nelze tuto jasnou hranici mezi živočišnou a lidskou duší hledat primárně na rovině komunikačních a technologických dovedností, protože tímto pomyslným Rubikonem je mravní vědomí a s ním spjatá mravní odpovědnost, a ta buď je, anebo není. Onen ontologický skok musel být připraven postupným rozvojem mnoha schopností, které v zárodečném tvaru nacházíme, jak nás poučují etologové, zřetelně již u šimpanzů. Podle mého osobního názoru je tedy třeba hovořit o určité kombinaci Mivartovy a Braunovy teze. Pokud by Götsbergerovo poněkud záhadné vyjádření mělo právě tento smysl, pak bych si nedovolil hodnotit ho výhradně negativně.

Götsberger pokračuje v tázání se, zda biblická zpráva o stvoření člověka opravdu vylučuje nauku o vzniku lidské duše evolucí, a dospívá k tomu, že biblická zpráva o stvoření člověka nás k jasnému odmítnutí vzniku lidského ducha vývojem jasně nezavazuje.³⁵ I tato interpretace by podle našeho mínění i dnes překračovala obvyklé meze biblické exe-

³⁴ V tomto odstavci hovořím v první osobě jednotného čísla, protože se jedná o můj názor, který nemusejí plně sdílet kolegové, kteří se se mnou podílejí na tomto výzkumném projektu. Srov. Pospíšil, *Zápolení o naději a lidskou důstojnost*, s. 233–242; týž, *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 345–356.

³⁵ Srov. J. B. GÖTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 20.

geze. Argumentace historickou skutečností kulturního a náboženského vývoje lidského duchovního světa ve prospěch evolučního vzniku lidského ducha není podle našeho mínění filosoficky korektní. Mohlo by to totiž vést k závěru, že jedinec, který nevykazuje ony funkcionální kvality přináležející lidskému duchu, vlastně není člověkem, a proto také nositelem lidských práv. Nejen podle našeho názoru platí, že vznik podstaty lidského ducha a akcidentální proces jeho kulturního a náboženského rozvoje jsou dvě roviny, které je nutno jasně rozlišovat, pokud nechceme v oblasti antropologie upadnout do nemalých rizik.

Můžeme tedy uzavřít, že Göttberger v této pasáži poctivě prezentuje to, co se v jeho době objevovalo zejména na německé teologické scéně. Jeho postoje vykazují značnou míru otevřenosti nejenom faktu evolučního vzniku lidského těla, ale poněkud překvapivě i vůči možnosti pomýšlet na evoluční vznik lidského ducha, což je určitě velmi překvapivé, uvědomíme-li si, že jeho dílo obdrželo ze strany hierarchie imprimatur.

2.3 Stvoření Evy jako Adamova protějšku a problematika pravdivostní vypovídací hodnoty biblických zpráv o stvoření

Třetí kapitola pojednává o stvoření Evy jako Adamova protějšku. Göttberger se staví za spíše symbolickou lekturu textu o stvoření Evy z Adamova žebra a hodnotí dané vyprávění jako „Lobgesang“ – chvalozpěv, který vyjadřuje to, jakou hodnotou má být žena pro svého manžela.³⁶

Ve čtvrté části své knížky náš autor pojednává o problematice člověka jako Božího obrazu. Určitě není bez významu, že podtrhuje stejnou důstojnost Božího obrazu v muži i v ženě, když vykládá verš Gn 1,27.³⁷ Vzhledem k problematice, která je středobodem našeho zájmu, však v této kapitole nenacházíme nic obzvláště podnětného. Podstatné je, že německý biblista se svým postojem na úrovni své vlastní disciplíny staví za zrovnoprávnění žen ve společnosti. Měli bychom si uvědomovat, že například v rakouskouherské monarchii v roce 1910 ženy ještě neměly volební právo.

³⁶ Srov. J. B. GÖTTBERGER, *Adam und Eva*, s. 30.

³⁷ Srov. J. B. GÖTTBERGER, *Adam und Eva*, s. 30.

Totéž platí o předposlední partii knížky, v níž se náš autor zabývá otázkou, zda druhá kapitola Geneze závisí na nějakých vyprávěních o vzniku člověka v jiných kulturách a náboženstvích. Pozornému čtenáři neunikne, že se vlastně jedná o určitý tematický návrat k první kapitole. Když Götsberger říká, že toto vyprávění je zakotveno v západosemit-ském kulturním světě a že je zároveň myšlenkově originální,³⁸ určitě nás to nevyvede z míry.

Z našeho hlediska je mnohem zajímavější závěrečná kapitola knihy, v níž se náš autor snaží vyložit, jak je to vlastně s pravdivostní vypovídací hodnotou biblických zpráv o stvoření. Sám hned na začátku podotýká, že v době „Babel-Bibel-Streit“ se právě tato otázka stala velmi naléhavou.³⁹ Následně před námi načrtává tehdejší názorovou scénu v podobě dvou myšlenkových proudů: ultratradicionalisté se snaží obhajovat zásadu, podle níž je třeba biblické zprávy o stvoření člověka vnímat jako reálný popis vzniku lidstva; naproti tomu zastánci symbolické lektury jsou otevření faktu evolučního vzniku lidského těla, někteří dokonce i aplikace evoluce na vznik lidského ducha.⁴⁰

Ačkoli se na první pohled realistický výklad daných pasáží knihy Geneze jeví jako bezpečnější a méně komplikovaný, je podle našeho autora třeba brát v potaz relativně čtená varování církevních otců i středověkých mistrů před neúměrně realistickým chápáním biblických zpráv o stvoření. Jako zastánci symbolické lektury jsou uváděni: Metoděj z Olympu († 311), Chrysostomos, Kajetán († 1534) a Bernard, který měl učit, že vykladače Písma, kteří aplikují symbolickou lekturu, není radno zaměňovat za ty, kdo popírají historickou věrohodnost Bible.⁴¹ Götsberger pak zcela správně připomíná, že Ježíš Kristus hovořil často v podobenstvích, což ale rozhodně neznamená, že by jeho slova nevyjadřovala hlubokou pravdu.⁴²

Je evidentní, že náš autor zde obhajuje symbolickou lekturu biblických zpráv o stvoření jako právoplatný přístup, který není v rozporu se specifickým historickým charakterem prvních tří kapitol knihy Geneze. Jinými slovy, pokud Papežská biblická komise o rok dříve obhajovala historický charakter počátku knihy Geneze, pak to neznamená,

³⁸ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 40.

³⁹ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 41.

⁴⁰ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 42.

⁴¹ Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 44–45.

⁴² Srov. J. B. GÖTTSBERGER, *Adam und Eva*, s. 46.

že bychom byli povinni tyto texty vnímat jako doslovný popis toho, jak Bůh stvořil svět a člověka. Ve skutečnosti jde o to, že Bůh stojí za tímto velkolepým dílem. Jak to učinil, to není v kompetenci biblistiky ani systematické teologie, nýbrž přírodních věd, které však zase nemají právo vstupovat na pole světonázoru, filosofie a učení víry, která říká, „že“ toto vše učinil Hospodin.

ZÁVĚR

Analyzovaná kniha je vsutku nebývale zajímavým svědectvím o postojích projevujících se v rámci katolické teologie zejména v Německu vůči teorii evolučního vzniku člověka. Potvrzuje se, že mnozí teologové a biblisté vnímali velmi pečlivě dění v oboru paleoantropologie. Pestrá škála nálezů předvěkých lidí a prehistorických lidských forem vedla k tomu, že výrazně narůstal počet teologů a biblistů, kteří projevovali mnohem větší otevřenost teorii evolučního vzniku lidského těla. Kolem roku 1910 se dokonce vážně debatovalo o možnosti aplikace evolučních modelů rovněž na lidského ducha, což jde evidentně za hranice Mivartovy teze a ukazuje na určitou překvapivou implicitní přítomnost tak zvané Braunovy teze v rámci dobového teologického diskurzu, byť jméno tohoto německého botanika a naturfilosofa není připomínáno. I sám Göttsberger vykazuje značnou přívětivost vůči této alternativě harmonizace teologické antropologie s moderní přírodovědou. Pozdější vývoj teologického myšlení se ale, podle našich dosavadních poznatků, ubíral umírněnější cestou, totiž aplikací evolučního modelu na stvoření – vznik lidského těla a bezprostředního původu lidské duše, což byla v zásadě obrana transcendentního charakteru lidské bytosti vzhledem k „pouhé“ živočišnosti.

Je vcelku zřejmé, že hledání autorů, kteří se jakožto katoličtí teologové vyslovovali vstřícně vůči teorii evolučního vzniku lidského těla po roce 1910, by sice nebylo nezajímavé, nicméně není to už nutné, jelikož je zcela zřejmé, že v rámci katolické teologie tato otevřenost opravdu existovala. Rok 1910 můžeme alespoň v rámci německé katolické teologie považovat za zřetelný předěl, po němž zastánců harmonizace exegeze a systematické teologické antropologie s údaji paleoantropologie notně přibývalo, takže tento názor v rámci německé katolické teologie již není možno považovat za výrazně minoritní.

Uvedený myšlenkový pohyb se projevoval nejprve velmi opatrně a od dvacátých let minulého století zcela nepokrytě také v rámci české katolické teologie. V jejím rámci jsme však nenarazili ani na jednoho autora, který by se odvážil aplikovat evoluční model vzniku člověka také na jeho duchovní stránku.

John Baptist Götsberger (1868–1958), a Witness to Profound Changes of the Attitude in Catholic Theology to the Theory of the Evolutionary Origin of Man

Keywords: Evolution; Origin of Man; Darwinism; Theology of Creation; History of Theology; Exegesis; Old Testament; the Book of Genesis

Abstract: This paper is part of a larger scholar project focused on Catholic theologians and scientists between 1871 and 1910 who accepted the evolutionary origin of the human body in accordance with so-called Mivart's theory, or rejected it. The author presents the life and work of an important German Biblical scholar Johann Baptist Götsberger (1868–1958), focusing mainly on his 1910 book *Adam und Eva*. Götsberger describes the contemporary scene very well providing information about an entire range of authors who showed a great openness to the evolutionary origin of man. Surprisingly we encounter here for the first time authors who hypothesised the possibility of also applying the evolutionary model to creation – the origin of the human spirit, what is also true in some sense about Götsberger himself. It turns out that at least in German Catholic theology, the year 1910 is a turning point, because after this date authors showing an openness to the evolutionary theory of the origin of man cannot be considered pioneers. These authors formed a numerous and still growing group.

Prof. Ctirad Václav Pospíšil, Th.D.
Katedra systematické teologie
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
cpospisil@volny.cz